

SƏFƏVİ VƏ OSMANLI DÖVRÜ MINIATÜRLƏRİNDƏ DİNİ DƏYƏRLƏR

Səidə Musazadə

ADRA "Sənətşünaslıq" fakültəsinin

"Təsviri sənət tarixi və nəzəriyyəsi" ixtisası üzrə magistrantı

E-mail: seide.mzade@gmail.com

Təsviri sənətin xüsusi bir növü sayılan miniatür öz təbii etibarilə kitab illüstrasiyası olub klassik Şərq poeziyasının bilavasitə təsiri altında inkişaf etmişdir. Nəfis süslənərək illüstrasiyalarla bəzədilən Şərq alyazmalarının yaradılması bütöv bir sənətkar dəstəsinin bir-biri ilə sıx əlaqədə işləməsinə tələb edirdi. Saray divanxanalarında, dəftərxana və kitabxanalarında alyazmanın müəllifi, xəttatı və rəssamı arasında sıx yaradıcılıq ünsiyyəti yaranmışdı. Bədii şəkildə bəzənmiş kitabın vahid bir proses kimi meydana gəlməsində əsərin mövzusunun hüsnxətlə cisimləşməsi, əhvalatların şəkillərlə canlandırılmasında məhz bu 3 sənətkarın zəhməti mühüm yer tutur.

XVI əsrin əvvəllərində Səfəvilər dövlətinin qurulması paytaxt Təbriz olmaqla yanaşı, həmçinin digər böyük şəhərlərdə mədəniyyət və yaradıcılıq həyatının sürətlə yüksəlməsinə, dekorativ tətbiqi sənətin bütün sahələrinin (miniatür, xəttatlıq, bəzəmə, şüşəli keramika, tikmə, toxuculuq və s.) qızıl dövrünü yaşamasına vəsülə oldu. XVI əsrin II yarısında Şah Təhmasibə aid şəxsi emalatxanalarda bir çox rəsmlə və farsca yazılmış alyazma əsərlər dövrünün ən yüksək zirvəsinə çatmışdı. Şah Təhmasibin dövründə müxtəlif kitabbəzəmə texnika və bacarıqları özünün ən yüksək inkişaf nöqtəsinə çatmışdır. Biz bu mədəni inkişafı miniatür, xəttatlıq, memarlıq, tarix və İslam elmləri olaraq sıralaya bilərik. Səfəvilər dövrü Təbriz miniatür məktəbinin üslub xüsusiyyətlərinin formalaşmasına, bədii məktəbin inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərən rəssamlar həmçinin hərtərəfli inkişaf etmiş sənətkarlar idilər. Onlar rəssam-xəttat, memar-rəssam, şair-rəssam olub, müxtəlif sahələrdə yüksək nailiyyətlər əldə edən şəxslər olmuşlar. (2, 112-114)

Səfəvi və Osmanlı türkləri arasındakı ciddi siyasi, mədəni və dini əlaqələr XVI əsrdən XVIII əsrə qədər inkişaf etmiş və bu səbəblə miniatürlərdəki dini konsepsiya hər iki ölkədə eyni dərəcədə böyüyüb öz təşəkkülünü tapmışdır. Səfəvilər dövründə İranda başlayan dini rəsm əsərləri Osmanlı İmperiyası sarayının rəsmləri və miniatür işləri ilə eyni tarixə təsadüf edir. Buna görə də hər iki ölkənin rəsm sənətində əlaqələrlə yanaşı, oxşarlıqlar da hiss olunur. Osmanlı və Səfəvi sənətinin bir-birinə texniki və üsul baxımından bənzər bədii xüsusiyyəti miniatür alyazmalarıdır. Bunlar zamanında ya hərbi yürüşlər zamanı qənimət kimi ələ keçirilmiş və yaxud iki ölkə arasında siyasi hədiyyələr kimi təqdim edilmişdi. Müasir dövrdə həmin nəhəng kolleksiyaları Topkapı Saray Muzeyində görmək mümkündür. Digər tərəfdən isə məhz alyazmalarda istifadə olunan texni-

ka və üslub Şiraz, Herat və Təbriz məktəblərinin təsirlərinin necə yayıldığını aydın şəkildə göstərir. Səfəvilər dövründə kitab istehsalı ilə məşğul bir çox mətbəələr mövcud idi. Mətbəələrdə kitabları rəsmlərlə bəzəyən nəqqəşlər də fəaliyyət göstərirdilər. Kolleksiya həvəskarları və bədii sənətin inkişafına dəstək verən elit təbəqə fars dilində yazılmış kitablara illüstrasiyalar çəkmək üçün rəssamları vəzifələndirirdilər. Bunun xaricində miniatürləri çəkmək üçün seçilən kitabların çoxu dini mahiyyət daşıyırdı. İslamın aparıcı roluna görə sənət və din müştərək, əlaqəli yayılırdı. Bir-biri ilə qonşu imperiyaların sərhədləri sənətkar və elm adamları üçün hər zaman açıq

Təsvir 1 : Miniatür nümunə. Böyük Britaniya Milli kitabxanası Soltan Məhəmməd, "Məhəmməd Peyğəmbərin məracı", XVI əsr

olub. Digər tərəfdən, Osmanlı və İranlıların saray dillərinin də ortaqlığı xeyli asanlıqla təminat verirdi. Bundan əlavə, Osmanlılar Səfəvilərin istedadlı şair, yazıçı və sənətkarlarının cəlbini üçün böyük səy göstərirdilər. Səfəvilərin siyasi baxımdan qeyri-sabit dövrlərində Osmanlı İmperiyası bir çox sənətkarları öz himayələri altına almış, saray emalatxanalarında işləmə imkanı yaradacaqları vədi ilə öz torpaqlarına dəvət etmişdilər. Rəssamlar həmçinin bir çox illüstrasiyalı alyazmaları da özləri ilə bərabər gətirmişdilər. Məhz buna görədir ki, Osmanlı və Səfəvi sənət emalatxanalarında hazırlanan bədii sənət nümunələrində əsərləri bir-birindən ayırd etməyi çətinləşdirəcək dərəcədə oxşarlıq görürük. Oxşarlıqları həmçinin dini mövzulu illüstrasiyalara da şamil edə bilərik. (4, 95-96)

İlk dövr miniatürlərində əsas aparıcı rol İslam hekayələri tuturdu. Məhəmməd Peyğəmbərin (s.a.a.) həyatını əks etdirən miniatürlər misilsiz bir şəkildə ərsəyə gətirilirdi. Peyğəmbər (s.a.a.) və İmamların zahiri əlamətləri, məsələn: başı ətrafında işıq saçan halə və ya üzü örtüklə təsvirlənirdi. Rəssam məhz kompozisiyanı ustalıqla əsas şəxsin ətrafında qurmaqla onu mərkəzi fiqura çevirirdi. (1, 78-79)

Osmanlı İmperiyası Təbriz şəhərini ələ keçirdikdən sonra şəhərdəki bir çox sənətkarları öz himayəsi altına alaraq İstanbula gətirir. Nəticədə imperiyanın rəngkarlığında İran rənglərinin hakimliyi başlayır. Müəyyən dövrdə İran sənətinin təqdimatı miniatürlərdə hiss olunurdu. Bütün bunlara baxmayaraq, Osmanlı sənətkarları özlərinə xas texnika və üslubları inkişaf etdirərək dünyada öz imzası ilə tanınan rəqibsiz bir sənət növü yaratdılar. Əslində türk miniatür sənəti tarixi dəqiq bilinmir. Çünki İstanbulun zəngin kitabxanaları bu günə qədər yetərincə tədqiq edilməmişdir. (3, 542-543)

Səfəvilər dövründə miniatür sənətinə maraqlanaraq əlavə, şia məzhəbinin də geniş yayılmasını nəzərə alsaq, görərik ki, şüəllə bağlı bütün rəsmlər o dövrdən günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Şah Təhmasibə aid "Şahnəmə"ni bu mövzuya aid edə bilərik. Alyazmada yer alan illüstrasiyalarda Peyğəmbər (s.a.a.), Hz. Əli və Hz. Hüseyinin üzlərinin nurlu halqa ilə göstərilməsi və başlarının əmmamə ilə təsviri həmin dövrün üslub xüsusiyyətlərindən irəli gəlirdi. Dini miniatürlərdə başda Peyğəmbər (s.a.a.) və İmamlar olmaqla üzlərinin

örtülməsi və onların ayrı bir nur ilə ön plana çıxarılması, seçilən mövzularda şüəllərin haqq və ədalətinin vurğulanması həmin dövrdə müraciət olunan mövzular arasında idi. Peyğəmbərin (s.a.a.) səmada ruhani gəzintisi müxtəlif dövrlərdə sənətkarların miniatürlərdə daha çox müraciət etdiyi mövzular sırasında olmuşdur. Rəssamlar tərəfindən işlənən bu miniatürlər alyazmaların dekorativ zənginliyini, zərfliliyini artıran xüsusiyyətlər hesab olunur. İllüstrasiyalarda müqəddəs şəhər Məkkənin təsvirinə də rast gəlmək mümkündür. (3, 545-547)

Osmanlı alyazmalarında isə Peyğəmbər (s.a.a.) və İmamların həyatı böyük toplu şəkildə verilərək onlara uyğun miniatürlər işlənirdi. Əlyazmalarda yer alan miniatürlərdə istifadə olunan hakim rənglər, kiçik detallar, fırçanın tətbiqi artıq İran və türk stilləri arasındakı fərqi ortaya çıxartdı. Türk miniatürlərində Peyğəmbər (s.a.a.) camaat ilə birlikdə namazda, üzü nurlu, yanında təmizlik və sədaqəti təmsil edən mavi rəngli libaslı Hz. Xədicə ilə birlikdə təsvir edilirdi. İmamlar isə müqəddəsliyi simvolizə edən yaşıl rəngli libaslarda göstərilirdilər. İslam təsəvvürü düşüncəsinin hakim olduğu bu miniatürlərdəki bir başqa detal isə pəncərələrdən cənnət bağçalarının müşahidə edilməsidir. (3, 539-540)

Sadaladığımız cəhətlərin ən gözəl nümunəsini Böyük Britaniya Milli kitabxanasında saxlanılan Soltan Məhəmmədin 1539-1543-cü il tarixli Nizami "Xamsə"sində çəkilmiş "Məhəmməd Peyğəmbərin məracı" adlı miniatüründə izləyə bilərik. Miniatür rəssamların yaradıcılığında nadir zamanlarda təsadüf edilən dini məzmunlu süjetli təsvirdir. Əsərin diqqətçəkən məqamı kimi mürəkkəbliyi, fiqurların gərgin vəziyyəti, müxtəlif istiqamətlərdə duruşu və ən əsası da, rənglərin həmahəngliyi onun gözəlliyini artıraraq əsərin əsas süjetini anlaşılıqlı formada təqdim edir. Kolorit zənginliyi baxımdan bu əsər müstəsna əhəmiyyətə malikdir, klassik Şərq miniatür nümunələri ilə rəqabət apara bilər. (Təsvir 1)

Məqalədə nəzərdən keçirdiyimiz Səfəvi və Osmanlı dövrünə aid miniatürlərdəki dini dəyərlər müasir dövrdə də öz aktuallığını itirməyərək oxunan alyazmaların başa düşülməsində mühüm rol oynayır. ♦

Ədəbiyyat:

1. Cəmilə Həsənzadə. Təbrizin solmaz boyaları. Bakı, 2001, 193 səh.
2. Rəsim Əfəndi. Azərbaycan incəsənəti. Bakı, 2007, 160 səh.
3. Tahir Çelikbağ. Osmanlı el yazmalarında dini konular və siyer-i nebi miniatürleri haqqında. Ankara, 2017, 537-558.
4. Mehnaz Şayestəfer. Osmanlı ve Sefevi resimlerinde dini anlamlar. İraniyat Jurnalı, 94-110.

Резюме

Статья исследует миниатюрное искусство, играющее важную роль в понимании сути рукописей.

Ключевые слова: миниатюрное искусство, религия, рукопись, Сафави, Османская империя, религиозные иллюстрации.

Summary

The article explores miniature art, which plays an important role in understanding the essence of manuscripts.

Key words: Miniature art, religion, Safavi, The Ottoman Empire, manuscript, religious illustrations.